

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

з навчальної дисципліни

«Основи психології юриста»

для здобувачів фахової передвищої освіти

освітньо-професійного ступеня **фаховий молодший бакалавр**

спеціальності **081 «Право»**

на 2025–2026 навчальний рік

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Основи психології юриста» належить до циклу вибіркових гуманітарних дисциплін та спрямована на формування у майбутніх правників системного психологічного мислення, розуміння психічних процесів і станів, що зумовлюють професійну поведінку юриста, а також на оволодіння навичками ефективного професійного спілкування.

Вивчення дисципліни забезпечує формування у студентів умінь аналізувати психологічні особливості суб'єктів правовідносин, застосовувати психологічні знання у професійній діяльності, прогнозувати поведінку людей у юридично значущих ситуаціях, дотримуватися етичних норм і принципів професії юриста.

Особливу увагу приділено вивченню психології особистості юриста, специфіці професійних ролей (слідчого, адвоката, прокурора, судді), розвитку професійної стійкості, саморегуляції та навичок ефективної комунікації в юридичній практиці.

Мета навчально-методичного комплексу – забезпечити методичний супровід вивчення дисципліни, систематизувати теоретичний матеріал, сприяти практичній спрямованості навчання та розвитку професійних компетентностей майбутніх юристів.

1. Мета навчальної дисципліни

Метою вивчення дисципліни є оволодіння студентами теоретичними знаннями про закономірності психічних процесів, станів та індивідуально-психологічних особливостей людини в умовах правової діяльності, а також формування умінь

застосовувати ці знання для аналізу поведінки, прийняття рішень і ефективної взаємодії в юридичній практиці.

2. Завдання дисципліни

Основними завданнями є:

- вивчення психологічних закономірностей мислення, спілкування та поведінки людини у правовій сфері;
- засвоєння теоретичних основ психології особистості юриста;
- формування навичок психологічного аналізу правових ситуацій;
- опанування методів саморегуляції, стресостійкості та професійної етики;
- розвиток комунікативної культури, емпатії, толерантності;
- формування готовності до конструктивного вирішення конфліктів.

3. Компетентності, які формуються під час вивчення дисципліни

Тема 1. Психологія як наука.

Короткий зміст теми

Психологія — це наука, що вивчає закономірності виникнення, розвитку й прояву психіки людини як особливої форми відображення дійсності. У центрі уваги психології — особистість, її свідомість, поведінка, емоційно-вольова сфера, мислення, мотиви, установки, індивідуальні особливості.

Для юриста психологічні знання є необхідною складовою професійної підготовки, адже діяльність у правовій сфері неможлива без розуміння внутрішніх психічних процесів людини, здатності аналізувати поведінку, передбачати реакції й приймати виважені рішення у складних комунікативних ситуаціях.

Юридична психологія — це галузь прикладної психології, яка вивчає закономірності психічної діяльності осіб, що беруть участь у сфері правових відносин, а також психологічні особливості юристів як суб'єктів цієї діяльності.

Основні завдання юридичної психології полягають у:

- вивченні психологічних особливостей професійної діяльності юриста (судді, слідчого, адвоката, прокурора);
- дослідженні психології спілкування в процесуальній діяльності;

- виявленні факторів, що впливають на прийняття юридичних рішень;
- формуванні психологічної компетентності правника.

Знання психології допомагає юристу ефективно взаємодіяти з клієнтами, свідками, обвинуваченими, колегами; уникати конфліктів, розуміти мотиви поведінки, виявляти неправду, здійснювати психоемоційну саморегуляцію та підтримувати професійну стійкість.

Юридична психологія тісно пов'язана з такими галузями знань, як філософія, соціологія, криміналістика, педагогіка, логіка, етика, фізіологія, медична психологія. Її методологічною основою є принцип детермінізму, єдності свідомості й діяльності, розвитку та соціальної зумовленості психіки.

Ключові поняття теми: психіка, свідомість, поведінка, особистість, діяльність, мислення, мотив, емоція, вольовий акт, індивідуальність, психологія, юридична психологія, правосвідомість, психологічна компетентність юриста, професійна етика.

Питання для обговорення

1. У чому полягає предмет і завдання психології як науки?
2. Як психологічні знання допомагають у діяльності юриста?
3. Яке місце юридичної психології в системі наук?
4. Назвіть основні принципи психології.
5. Чому юрист повинен володіти психологічною культурою?
6. Які професійні якості формуються завдяки знанню психології?

Практичне завдання

1. Заповніть таблицю «Значення психологічних знань у професійній діяльності юриста».

Сфера діяльності юриста	Психологічні знання, необхідні для ефективності
Судове слухання	
Адвокатська робота	
Слідча діяльність	

Сфера діяльності юриста	Психологічні знання, необхідні для ефективності
Робота з клієнтами	
Професійна саморегуляція	

2. Складіть короткий опис (3–5 речень) прикладу ситуації, коли відсутність психологічних знань призвела до конфлікту або професійної помилки.

3. Обговоріть у парах: які психологічні якості найважливіші для сучасного юриста (емпатія, аналітичність, витримка, переконливість, стресостійкість тощо)?

Література до теми

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навчально-методичний посібник. – Київ: Дакор, 2019.
2. Гаркавець С. О. Психологія слідчого. – Харків, 2001.
3. Костинський М. В. Судово-психологічна експертиза. – Львів, 1987.
4. Розов В. Психологічна експертиза у цивільному судочинстві // Юридична Україна. – 2003.
5. Руть Ю. В., Мар'їнова Т. О. Персона і професія юриста. – Київ, 2018.
6. Ахтирська Н. М. Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – 2005.

Тема 2. Історія юридичної психології.

Короткий зміст теми

Юридична психологія як галузь знань сформувалася на межі права, філософії та загальної психології. Її становлення пов'язане з пошуками шляхів удосконалення правосуддя, розумінням внутрішніх мотивів поведінки людини та необхідністю психологічного аналізу в юридичній практиці.

Витоки юридичної психології сягають античності: ще Платон і Аристотель розглядали вплив афектів, волі та розуму на поведінку людини, пов'язуючи мораль і

право з психологічними механізмами. У середньовіччі юристи-богослови (зокрема Фома Аквінський) обґрунтовували відповідальність за гріх і злочин, враховуючи наміри та внутрішні стани особи.

У Новий час (XVII–XVIII ст.) розвивалися природничо-наукові уявлення про людину, з'явилися перші спроби пояснити злочинність через психічні властивості — Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало започаткували кримінальну антропологію.

На початку XX ст. юридична психологія набуває самостійності:

- розробляються експериментальні методи (асоціативні тести, вимірювання емоційних реакцій);
- формується судова психологія (застосування психологічних знань у кримінальному процесі);
- досліджується психологія свідчень (В. Штерн, Ю. Ліпман).

У післявоєнний період юридична психологія розвивається в межах радянської наукової школи. Значний внесок зробили М. Костинський, О. Ратінов, В. Мешков, Г. Мухіна, які вивчали психологію досудового розслідування, діяльність слідчого, проблеми правосвідомості та морально-психологічні аспекти професії юриста.

В Україні сучасний розвиток юридичної психології пов'язаний з іменами Г. Мухіної, С. Гаркавець, Ю. Руля, В. Розова, Т. Мар'їнової та ін. Сьогодні юридична психологія інтегрує здобутки когнітивної, соціальної, нейропсихології, КПТ-підходів і сучасної юриспруденції.

Отже, еволюція юридичної психології відбувається від філософського осмислення до науково-практичного застосування психологічних знань у судовій, слідчій, адвокатській і пенітенціарній діяльності.

Ключові поняття теми: антропологічна школа, кримінальна психологія, судова психологія, психодіагностика, асоціативний експеримент, психологія свідчень, правосвідомість, професійна психологія юриста, радянська школа юридичної психології.

Питання для обговорення

1. Як виникла потреба у психологічних знаннях у правовій діяльності?
2. Які наукові школи вплинули на становлення юридичної психології?

3. Хто з дослідників уперше застосував експеримент у судовій практиці?
4. Які особливості розвитку юридичної психології в Україні?
5. Чим відрізняється сучасна юридична психологія від класичної?
6. Як еволюція поглядів на особистість злочинця вплинула на право?

Практичне завдання

1. Заповніть таблицю «Етапи розвитку юридичної психології», зазначивши провідних представників.

Історичний період	Представники	Основні ідеї / внесок
Античність		Зв'язок між розумом, афектами і правом
Середньовіччя		Психологічне підґрунтя моральної відповідальності
XIX ст.		Психологічна й біологічна обумовленість злочину
Початок XX ст.		Психологія свідчень, судовий експеримент
Радянський період		Психологія слідчої діяльності, правосвідомість
Сучасність		Інтеграція психології та юриспруденції

2. Обговоріть у парах:

- Які історичні ідеї залишаються актуальними для сучасного юриста?
- Чому знання історії юридичної психології є важливим для формування професійної ідентичності?

3. Підготуйте коротку презентацію (5 слайдів): «Еволюція юридичної психології: від філософії до практики»

(з прикладами реальних правових ситуацій, де застосовуються психологічні принципи).

Література до теми

1. Мухіна Г. В. *Юридична психологія: навчально-методичний посібник*. – Київ: Дакор, 2019.
2. Костинський М. В. *Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі*. – Київ, 1990.
3. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого*. – Харків, 2001.
4. Ахтирська Н. М. *Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України, 2005.*
5. Розов В. *Психологічна експертиза у цивільному судочинстві // Юридична Україна, 2003.*
6. Руль Ю. В., Мар'їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. – Київ, 2018.

Тема 3. Психологічна характеристика процесуальної діяльності

Короткий зміст теми

Процесуальна діяльність — це особливий вид професійної діяльності, спрямований на встановлення істини у справі, прийняття правових рішень і забезпечення справедливості. Вона передбачає не лише знання норм права, а й глибоке розуміння психологічних механізмів поведінки людей, залучених до судово-процесуальних відносин.

Психологічний зміст процесуальної діяльності полягає у пізнанні фактів, аналізі доказів, оцінюванні інформації, а також у взаємодії між її суб'єктами: слідчим, прокурором, адвокатом, суддею, свідками, потерпілими, обвинуваченими.

У центрі уваги — **пізнавальна діяльність юриста** (сприймання, пам'ять, мислення, увага, увага), **емоційно-вольова сфера** (стресостійкість, саморегуляція, почуття відповідальності), **комунікативна компетентність** (уміння слухати, переконувати, підтримувати контакт).

Основні психологічні аспекти процесуальної діяльності:

• **Пізнавальний компонент** — логічне та психологічне мислення, оцінка доказів, прийняття рішень в умовах невизначеності.

• **Емоційно-вольовий компонент** — здатність зберігати самовладання, об'єктивність, уникати упередженості.

• **Комунікативний компонент** — вміння встановлювати контакт, формулювати запитання, виявляти психологічну гнучкість.

• **Морально-етичний компонент** — правосвідомість, почуття обов'язку, повага до гідності особи.

Професійно важливими якостями юриста є: уважність, емоційна врівноваженість, стійкість до впливу, спостережливість, відповідальність, рефлексивність.

Порушення психологічної рівноваги або деформація професійних установок може призводити до помилкових рішень, суб'єктивізму, вигорання чи втрати емпатії.

Отже, ефективна процесуальна діяльність можлива лише за умови гармонійного поєднання правових знань із психологічною культурою юриста.

Ключові поняття теми: процесуальна діяльність, пізнавальні процеси, професійне мислення, сприймання доказів, емоційно-вольова регуляція, комунікація, правосвідомість, професійна відповідальність, деонтологія юриста, професійна деформація.

Питання для обговорення

1. У чому полягає психологічна специфіка процесуальної діяльності?
2. Які психічні процеси найактивніше задіяні в роботі слідчого, судді, адвоката?
3. Як емоційні стани можуть впливати на об'єктивність рішень?
4. Які якості допомагають юристу підтримувати професійну стійкість?
5. Чим небезпечна професійна деформація для юриста?
6. Як психологічна культура впливає на якість судового процесу?

Практичне завдання

1. Аналітична вправа.

Проаналізуйте наведені професійні ситуації (усно або письмово):

- Слідчий проводить допит, але емоційно реагує на агресивну поведінку підозрюваного.
- Суддя виносить рішення після тривалого і виснажливого слухання.
- Адвокат переконаний у невинуватості клієнта, проте стикається з тиском громадськості.

◆ Визначте, які психологічні процеси й механізми задіяні у кожній ситуації, які помилки чи ризики можливі, які навички допомогли б уникнути емоційного перевантаження.

2. Міні-тренінгова вправа “Холодна голова”.

Уявіть ситуацію судового конфлікту. Складіть коротку фразу саморегуляції, яку міг би використати юрист, щоб зберегти спокій. (Наприклад: «Я контролюю свої емоції, мої слова впливають на результат».)

3. Рефлексивне завдання. Напишіть коротке есе (5–7 речень) на тему: «Що допомагає мені залишатися врівноваженим під час напружених обговорень чи суперечок?»

Додаткова таблиця для студентів

Психологічна структура процесуальної діяльності юриста

Компонент	Зміст	Прояв у діяльності
Пізнавальний	Мислення, аналіз доказів, пам'ять	Уміння оцінювати факти, робити висновки
Емоційно-вольовий	Самоконтроль, стійкість, рішучість	Збереження об'єктивності, витримки
Комунікативний	Спілкування, переконання, активне слухання	Встановлення контакту зі свідками, клієнтами
Морально-етичний	Справедливість, совісність, гідність	Прийняття рішень згідно з етичними нормами

Література до теми

1. Мухіна Г. В. *Юридична психологія: навчально-методичний посібник*. – Київ: Дакор, 2019.
2. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого*. – Харків, 2001.
3. Руть Ю. В., Мар'їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. – Київ, 2018.
4. Розов В. *Психологічна експертиза у цивільному судочинстві*. // *Юридична Україна*, 2003.
5. Ахтирська Н. М. *Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві*. // *Вісник Верховного Суду України*, 2005.

Тема 4. Види слідчої (судової) діяльності

Короткий зміст теми

Слідча та судова діяльність є центральними видами процесуальної діяльності в системі правосуддя. Вони мають спільну мету — встановлення істини у справі, але різняться за завданнями, повноваженнями, методами та психологічними вимогами до фахівців, які їх здійснюють.

Слідча діяльність — це різновид пізнавальної діяльності, спрямований на збирання, перевірку та оцінку доказів. Її психологічна сутність полягає у логічному аналізі фактів, спостережливості, інтуїції, гнучкості мислення, умінні працювати з інформацією в умовах невизначеності. Слідчий часто працює в емоційно напружених обставинах, має справу з людським болем, агресією, страхом, тому його професійна ефективність значною мірою залежить від емоційної стійкості, емпатії та вміння зберігати самоконтроль.

Судова діяльність спрямована на розгляд і вирішення справи по суті. Психологічна сторона діяльності судді пов'язана з об'єктивністю, незалежністю мислення, високим рівнем моральної свідомості, умінням приймати рішення в умовах конфлікту цінностей. Суддя має витримувати психологічний тиск суспільної думки, сторін процесу, ЗМІ, одночасно демонструючи справедливість і врівноваженість.

Види слідчої (судової) діяльності:

- досудове розслідування (слідча діяльність);
- судовий розгляд;
- судово-психологічна експертиза;
- участь юриста як адвоката, прокурора, експерта або свідка в суді.

Психологічні чинники ефективності слідчої та судової діяльності: професійна мотивація, саморегуляція, толерантність до стресу, розвиток етичних якостей і комунікативної культури.

Ключові поняття теми: слідча діяльність, судова діяльність, досудове розслідування, психологічна структура діяльності, суддя, слідчий, прокурор, адвокат, експерт, свідок, судово-психологічна експертиза, професійна стійкість, об'єктивність, етична поведінка.

Питання для обговорення

1. У чому полягає спільне та відмінне між слідчою та судовою діяльністю?
2. Які психологічні якості необхідні слідчому для ефективної роботи?
3. Які риси допомагають судді залишатися об'єктивним і неупередженим?
4. Які психічні процеси найактивніше задіяні під час допиту чи судового розгляду?
5. Як впливають емоції на процес прийняття судових рішень?
6. Які чинники визначають професійну стійкість представників судово-слідчих професій?

Практичні завдання

1. Аналітичне завдання “Психологічний портрет професії”.

Порівняйте психологічні риси судді та слідчого за таблицею:

Параметр	Слідчий	Суддя
Основна мета діяльності		
Провідні психічні процеси		
Професійно важливі якості		

Параметр	Слідчий	Суддя
Типові психологічні труднощі		
Необхідні навички саморегуляції		

2. → Обговоріть результати у малих групах.

3. **Кейс “Тиск у процесі”.** Суддя стикається з агресивною поведінкою сторін.

○ Які психологічні механізми допомагають зберегти спокій і нейтральність?

○ Як контролювати власні емоції та підтримати робочий клімат у залі суду?

4. **Міні-тренінг “Професійна рівновага”.** Оберіть роль (слідчий / суддя / адвокат). Придумайте коротку фразу-якір для саморегуляції у стресовій ситуації (наприклад: «Я зберігаю ясність і рівновагу»). Потім змодельуйте ситуацію короткого усного виступу, де потрібно залишатися впевненим і врівноваженим.

5. **Домашнє завдання.** Підготувати міні-есе (0,5 стор.) на тему: «Психологічні особливості роботи судді (або слідчого): бачення студента-юриста».

Рекомендована література

1. Мухіна Г. В. *Юридична психологія.* – Київ: Дакор, 2019.

2. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого.* – Харків, 2001.

3. Ахтирська Н. М. *Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві.* // *Вісник Верховного Суду України*, 2005.

4. Розов В. *Психологічна експертиза у цивільному судочинстві.* // *Юридична Україна*, 2003.

5. Руть Ю. В., Мар’їнова Т. О. *Персона і професія юриста.* – Київ, 2018.

6. Сімонов П. В. *Емоції та мислення у діяльності слідчого.* – Москва, 1990.

Тема 5. Психологія учасників розслідування злочинів

Короткий зміст теми

Розслідування злочину — це не лише правовий, а й глибоко психологічний процес, у якому взаємодіють люди з різними ролями, мотивами, емоціями й установками. Юридична психологія досліджує закономірності психіки цих учасників, їхню поведінку, механізми взаємовпливу та сприйняття, а також способи формування психологічного контакту у процесі слідства.

Основні учасники розслідування — слідчий, прокурор, підозрюваний (обвинувачений), потерпілий, свідок, експерт, захисник. Кожен із них перебуває у специфічному психологічному стані, який впливає на об'єктивність показань, ефективність діяльності й прийняття рішень.

1. Психологічна характеристика діяльності слідчого

Слідчий виконує складну пізнавальну й комунікативну діяльність. Він має:

- аналітичне мислення, спостережливість, інтуїцію, уміння прогнозувати поведінку інших;
- високий рівень емоційної стійкості, витримку, здатність зберігати нейтралітет і самоконтроль;
- етичну культуру спілкування.

Слідчий постійно взаємодіє з людьми у стані стресу, страху чи агресії. Тому важливими є:

- уміння встановлювати психологічний контакт;
- володіння методами психологічного впливу, переконання, активного слухання;
- здатність керувати конфліктом і не піддаватися маніпуляціям.

Ефективність слідчого визначається не лише знанням КПК, а й розвитком інтуїтивно-психологічного чуття (сприйняття мікрожестів, тонів голосу, несловесних сигналів), що дає змогу виявляти неправдивість показань.

2. Психологічні особливості підозрюваного та обвинуваченого

Це найбільш емоційно напружені учасники розслідування. Для них характерні:

- стан тривоги, страху, провини або протесту;
- механізми психологічного захисту — заперечення, агресія, раціоналізація;
- підвищена чутливість до тону, міміки, манери поведінки слідчого.

Слідчому слід уникати тиску, погроз або моральних оцінок. Ефективний контакт можливий лише через:

- повагу до гідності, коректність, упевненість;
- створення атмосфери безпечного спілкування;
- використання *нейтральних, уточнювальних запитань*.

У процесі допиту можливі три основні реакції обвинуваченого:

1. **Конструктивна співпраця** (готовність говорити правду);
2. **Оборонна поведінка** (замкнутість, уникання відповідей);
3. **Деструктивна поведінка** (агресія, маніпуляції, спроби дискредитувати слідство).

3. Психологічна характеристика свідка

Свідки часто стають учасниками події випадково. Їхні свідчення залежать від:

- умов сприйняття події (освітлення, відстань, швидкість подій);
- емоційного стану в момент події (переляк, розгубленість, афект);
- індивідуальних особливостей пам'яті та уяви.

Юридична психологія показує, що свідчення — не дзеркальне відображення реальності, а її інтерпретація, яка спотворюється під впливом:

- навідних запитань,
- повторних допитів,
- громадської думки чи ЗМІ.

Тому важливо проводити допит у спокійній атмосфері, без оцінок, із запитаннями, що не нав'язують відповіді.

4. Потерпілий як учасник слідства

Потерпілі зазвичай переживають посттравматичний стрес, що супроводжується емоційною лабільністю, плаксивістю, тривожністю, почуттям несправедливості. Слідчому варто проявляти емпатію, делікатність, уникати повторного психотравмування.

Особливу увагу слід приділяти потерпілим від насильницьких злочинів — з ними необхідна участь психолога або кризового консультанта.

5. Психологія експерта та адвоката

Експерт-психолог має зберігати неупередженість, етичність і наукову точність у висновках. Його діяльність ґрунтується на логічному мисленні, аналітичності та внутрішній дисципліні.

Адвокат виступає як посередник між законом і особистістю клієнта. Йому потрібні:

- навички психологічного переконання,
- уміння керувати публічними виступами,
- емоційна саморегуляція,
- стресостійкість під час змагального процесу.

6. Психологічний контакт у процесі розслідування

Контакт — це стан взаєморозуміння, довіри, емоційної рівноваги. Встановлення контакту базується на:

- **щирій зацікавленості**, спокійному тону, невербальній відкритості;
- **пристосуванні стилю спілкування** до особливостей співрозмовника;
- **поступовому переході від нейтральних до ділових запитань**.

Контакт може бути **зовнішній (формальний)** і **внутрішній (психологічний)** — лише останній забезпечує достовірність інформації.

Питання для обговорення

1. Які психічні стани характерні для різних учасників розслідування?
2. У чому полягає сутність психологічного контакту між слідчим і обвинуваченим?
3. Які помилки найчастіше допускають слідчі під час допиту?
4. Як уникнути впливу навідних запитань на свідків?
5. Які етичні обмеження має психологічний вплив у розслідуванні?

Практичні завдання

1. **Аналітична вправа “Психологічний портрет учасника”**. Оберіть одного учасника (слідчий / свідок / потерпілий) і складіть короткий психологічний портрет:

- тип темпераменту;
- характерні емоційні реакції;
- комунікативні особливості;
- можливі труднощі під час слідства.

2. **Ситуаційне завдання “Контакт під час допиту”**. Опишіть послідовність дій слідчого, спрямованих на встановлення контакту з агресивним підозрюваним.

3. **Рольова вправа “Свідок очима психолога”**. Один студент грає роль свідка, інший — слідчого. Завдання: провести короткий “допит” так, щоб отримати якомога достовірнішу інформацію без тиску.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія*. — Х.: Право, 2008.
2. Мухіна Г. В. *Юридична психологія*. — Київ: Дакор, 2019.
3. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого*. — Харків, 2001.
4. Руль Ю. В., Мар’їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. — Київ, 2018.
5. Ахтирська Н. М. *Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві*. // *Вісник Верховного Суду України*, 2005.

Тема 6. Психологія слідчих дій

Короткий зміст теми

Слідчі дії — це процесуальні дії, спрямовані на збирання, перевірку й оцінку доказів у кримінальному провадженні. Вони мають не лише правовий, а й психологічний характер, оскільки пов’язані з пізнанням фактів, взаємодією з людьми, прийняттям рішень у стресових умовах.

Психологічна структура будь-якої слідчої дії включає:

- **пізнавальні процеси** (сприйняття, мислення, пам'ять, увага);
- **емоційно-вольові компоненти** (стресостійкість, рішучість, самоконтроль);
- **комунікативні аспекти** (контакт, такт, активне слухання).

Найпоширеніші слідчі дії, що мають виразний психологічний зміст:

1. Огляд місця події.
2. Допит.
3. Очна ставка.
4. Пред'явлення для впізнання.
5. Обшук.
6. Судово-психологічна експертиза.

1. Психологічні особливості огляду місця події

Огляд місця події — це перший і ключовий етап слідства, який дає початкову фактичну основу для всієї подальшої роботи.

Психологічна суть огляду: це акт сприйняття, аналізу та реконструкції події на основі матеріальних слідів і поведінкових ознак.

Психологічні процеси, що активізуються:

- **сприйняття** — точність і послідовність фіксації деталей (форма, колір, положення предметів);
- **увага** — зосередженість, вибірковість, переключення між об'єктами;
- **пам'ять** — відтворення загальної картини та дрібних деталей;
- **мислення** — висування гіпотез, логічна побудова версій;
- **інтуїція** — миттєві здогадки, що ґрунтуються на досвіді.

Емоційна регуляція слідчого під час огляду критично важлива — адже місце події часто пов'язане зі стресом, шоком, запахами, травматичними образами. Тому необхідні:

- **самовладання**, контроль реакцій, збереження уваги;
- **етична культура** — повага до тіл загиблих, до родичів, до помешкання.

Огляд місця злочину — це **активний акт реконструкції**, під час якого слідчий фактично “переживає” подію у своїй уяві, формує психологічну модель поведінки злочинця.

2. Психологічні аспекти допиту

Допит — це *діалогова форма пізнання*, де інформація отримується через спілкування.

Його успішність залежить від:

- встановлення довіри та психологічного контакту;
- уважного слухання;
- тактовного формулювання запитань;
- контролю емоційної атмосфери.

Слідчий має враховувати психологічний стан допитуваного (страх, агресію, сором, напруження), його соціальний статус, інтелектуальний рівень.

Основне правило: *без навіювання, тиску, провокацій*.

3. Психологія очної ставки

Очна ставка створює *емоційно напружену ситуацію*, де дві особи одночасно захищають свої позиції.

Психологічні завдання слідчого:

- забезпечити нейтральність,
- попередити конфлікт,
- дотримати рівність сторін.

Ефективність залежить від уміння контролювати емоційний клімат, відстежувати невербальні реакції, запобігати агресії чи паніці.

4. Психологічні особливості обшуку

Обшук — це стресова ситуація для всіх учасників. Поведінка осіб може бути афективною (агресія, плач, тривога).

Слідчому важливо:

- демонструвати спокій і впевненість;
- зберігати коректність і тактовність;
- контролювати власний стан;

- попереджати конфлікти.

Психологічний ефект обшуку значною мірою залежить від першого враження й стилю поведінки слідчого.

5. Психологія пред'явлення для впізнання

Психологічна достовірність упізнання залежить від:

- стану пам'яті свідка;
- умов первинного сприйняття (стрес, освітлення, відстань);
- відсутності навіювання.

Слідчий має створити *спокійну, контрольовану атмосферу*, дотримуючись принципу об'єктивності.

6. Судово-психологічна експертиза як завершальна дія

Під час експертизи застосовуються знання з психології для оцінки емоційного стану, мотивації, рівня усвідомлення вчинених дій. Роль експерта — надати суду **науково обґрунтований висновок**, спираючись на діагностику та спостереження, зберігаючи при цьому неупередженість.

Ключові поняття теми: огляд місця події, сприйняття, увага, реконструкція події, допит, очна ставка, обшук, впізнання, експертиза, психологічний контакт, емоційна саморегуляція, пізнавальна діяльність, інтуїція слідчого.

Питання для обговорення

1. У чому полягає психологічна природа огляду місця події?
2. Які когнітивні процеси найбільш активні під час огляду?
3. Як встановлюється психологічний контакт у процесі допиту?
4. Які емоційні ризики супроводжують очну ставку?
5. Як зберегти об'єктивність під час обшуку?
6. Які помилки призводять до спотворення результатів упізнання?
7. Як роль експерта співвідноситься з психологічною відповідальністю слідчого?

Практичні завдання

1. **Аналітичне завдання “Огляд місця події очима психолога”.** Опишіть послідовність дій слідчого з урахуванням психологічних принципів сприйняття, уваги та уваги. Визначте, які чинники можуть вплинути на точність сприйняття фактів.
2. **Вправа “Психологічні помилки під час допиту”.** Визначте типові помилки (навідні питання, оцінні судження, тиск). Запропонуйте варіанти психологічно грамотної комунікації.
3. **Рольова гра “Очна ставка”.** Студенти виконують ролі свідка, обвинуваченого та слідчого. Завдання: провести процес, дотримуючись тактовності та психологічної рівноваги.
4. **Міні-есе “Інтуїція слідчого як професійна якість”.** Опишіть, у чому проявляється інтуїція у слідчій роботі та як її розвивати.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія.* — Харків: Право, 2008.
2. Мухіна Г. В. *Юридична психологія.* — Київ: Дакор, 2019.
3. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого.* — Харків, 2001.
4. Ахтирська Н. М. *Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві.* // *Вісник Верховного Суду України*, 2005.
5. Розов В. *Психологічна експертиза у цивільному судочинстві.* // *Юридична Україна*, 2003.

Тема 7. Судово-психологічна експертиза

Короткий зміст теми

Судово-психологічна експертиза (СПЕ) — це особливий вид експертної діяльності, у якій використовуються знання з психології для вирішення питань, що виникають у кримінальному, цивільному чи адміністративному судочинстві. Її мета — **допомогти суду та слідству** правильно оцінити психологічні стани, властивості й поведінку осіб, що мають значення для справи.

Експертиза проводиться на підставі ухвали суду або постанови слідчого, коли необхідно з'ясувати:

- здатність особи **усвідомлювати свої дії й керувати ними**;
- **психологічні причини** поведінки (агресія, афект, емоційне напруження);
- достовірність показань свідків, потерпілих, неповнолітніх;
- **рівень психічного розвитку**, особливості сприйняття, пам'яті, мислення, емоцій;
- **вплив психологічного стану на дії особи** під час вчинення злочину чи після нього.

Судово-психологічна експертиза має неоціненне значення для забезпечення **об'єктивності правосуддя** й запобігання судовим помилкам. Вона сприяє гуманізації правової системи, адже враховує внутрішні, суб'єктивні чинники людської поведінки.

1. Психологічна природа судово-психологічної експертизи

Експертиза є формою **наукового пізнання** психічних явищ у юридично значущих ситуаціях. Її об'єктом виступає **людина в особливому психологічному стані**, а предметом — закономірності психічної діяльності, що мають доказове значення.

На відміну від психіатричної експертизи, судово-психологічна не визначає наявності психічного захворювання, а досліджує *нормальні психічні процеси* в умовах стресу, афекту, страху чи конфлікту.

2. Основні види судово-психологічної експертизи

1. **Експертиза емоційних станів** — визначає, чи перебувала особа у стані афекту, сильного хвилювання тощо.
2. **Експертиза інтелектуального розвитку** — встановлює рівень пізнавальних процесів, особливо у неповнолітніх.
3. **Експертиза достовірності показань** — аналізує здатність особи правильно сприймати, запам'ятовувати й відтворювати події.
4. **Експертиза мотивації та поведінки** — виявляє психологічні причини злочину, наміри, мотиви, рольові позиції.

5. **Комплексна психолого-психіатрична експертиза** — проводиться спільно з психіатром, коли потрібна оцінка межі між нормою й патологією.

3. Суб'єкти й етапи експертного процесу

Суб'єктами експертизи є:

- судово-психологічний експерт (фахівець-психолог),
- слідчий або суд, який призначає експертизу,
- особа, щодо якої вона проводиться.

Етапи експертизи:

1. Призначення та формулювання запитань експерту.
2. Ознайомлення експерта з матеріалами справи.
3. Проведення психодіагностичного дослідження (тестування, інтерв'ю, спостереження).
4. Аналіз і психологічна інтерпретація отриманих даних.
5. Складання висновку.

Експерт має дотримуватись *принципів науковості, конфіденційності, неупередженості* та відповідальності за наданий висновок.

4. *Психологічні аспекти експертної діяльності.* Робота експерта вимагає високого рівня: професійної етики, аналітичного мислення, емоційної стабільності, комунікативної компетентності.

Психолог-експерт має вміти спостерігати, інтерпретувати невербальні реакції, формулювати висновки в межах своєї компетенції, не виходячи за рамки психологічного аналізу.

Він не оцінює законність чи моральність дій — лише психологічні механізми, що їх зумовили.

5. *Висновок експерта як доказ.* Висновок судово-психологічного експерта є **самостійним видом доказу**. Його сила залежить від: наукової обґрунтованості; чіткості відповідей на поставлені запитання; об'єктивності й аргументованості висновків.

Помилки експерта можуть бути результатом суб'єктивізму, недостатньої компетентності або некоректного формулювання запитань судом.

Ключові поняття теми: судово-психологічна експертиза, предмет і об'єкт експертизи, афект, мотивація, достовірність показань, експерт-психолог, діагностика, висновок експерта, неупередженість, етичні принципи експертної діяльності.

Питання для обговорення

1. Які завдання вирішує судово-психологічна експертиза?
2. У чому полягає відмінність між психологічною та психіатричною експертизою?
3. Які основні види СПЕ використовуються в кримінальному процесі?
4. Які принципи мають забезпечувати об'єктивність висновку експерта?
5. Як формується психологічна відповідальність експерта?
6. У яких випадках призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза?

Практичні завдання

1. **Аналітичне завдання.** Наведіть приклад ситуації, коли без судово-психологічної експертизи неможливо ухвалити об'єктивне рішення у справі. Визначте, який вид експертизи доцільно призначити й які питання поставити експерту.

2. **Рольова вправа “Експерт і суд”.** Один студент виступає експертом-психологом, інший — суддею. Завдання: коротко обґрунтувати висновок експерта, аргументовано пояснити суду результати дослідження (3–4 хв).

3. **Тест-обговорення.**

Оберіть правильну відповідь:

- Судово-психологічна експертиза вивчає: а) стан психічного здоров'я; б) закономірності нормальної психіки у правовій ситуації; с) медичні аспекти злочину.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія*. — Харків: Право, 2008.

2. Мухіна Г. В. *Юридична психологія*. — Київ: Дакор, 2019.
3. Ахтирська Н. М. *Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві*. // *Вісник Верховного Суду України*, 2005.
4. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого*. — Харків, 2001.
5. Розов В. *Психологічна експертиза у цивільному судочинстві*. // *Юридична Україна*, 2003.
6. Руть Ю. В., Мар'їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. — Київ, 2018

Тема 8. Психологічні основи судової діяльності

Короткий зміст теми

Судова діяльність — один із найвідповідальніших видів правозастосування, у якому юрист (суддя) не лише тлумачить закон, а й приймає остаточне рішення щодо долі людини. Психологічні аспекти судової діяльності охоплюють:

- **пізнавальні процеси** судді (сприйняття, мислення, пам'ять, інтуїцію);
- **емоційно-вольову регуляцію** поведінки;
- **морально-етичну позицію**;
- **комунікативну компетентність** у взаємодії з усіма учасниками судового процесу.

Психологічна підготовка судді — ключ до забезпечення **об'єктивності правосуддя, гуманності судочинства і професійної стабільності**.

1. Психологічна структура судової діяльності

Судова діяльність складається з таких компонентів:

1. **Пізнавальний (когнітивний)** — сприйняття, аналіз, оцінка доказів, побудова логічних версій.
2. **Регулятивний** — прийняття рішень, управління власними емоціями, контроль поведінки.
3. **Мотиваційний** — внутрішні переконання, почуття справедливості, відповідальність.

4. **Комунікативний** — взаємодія з учасниками процесу, вміння слухати, переконувати, дотримуватися процесуальної етики.

Психологічна діяльність судді базується на поєднанні **аналітичного мислення** та **моральної інтуїції**, здатності **бачити людину за законом**.

2. Пізнавальні процеси судді

У процесі розгляду справи суддя сприймає та оцінює великий обсяг інформації. Ключову роль відіграють:

- **увага** (зосередженість, переключення, стійкість);
- **пам'ять** (збереження послідовності подій, деталей, аргументів);
- **мислення** (аналіз, синтез, узагальнення, логічні висновки);
- **інтуїція** (психологічне “бачення” суті, що доповнює логіку).

Здатність судді до *об'єктивного сприйняття* залежить від контролю суб'єктивних установок, попереднього досвіду, рівня емпатії та професійної зрілості.

3. Формування внутрішнього переконання судді

Внутрішнє переконання — це *психологічний механізм прийняття судового рішення*, який поєднує логічні та моральні аргументи. Його формування проходить три етапи:

1. **Аналітичний** — дослідження доказів, свідчень, обставин справи.
2. **Оціночний** — узагальнення результатів, співвіднесення з нормами права.
3. **Вольовий** — ухвалення рішення, його проголошення та відповідальність за нього.

Внутрішнє переконання має спиратися на *закон*, але формується через *психологічний процес судження*, що включає сумнів, рефлексію, інтуїтивну впевненість.

4. *Психологічна характеристика судді*. Суддя — центральна постать у системі правосуддя. Йому притаманні: аналітичне мислення; емоційна стабільність; самоконтроль; справедливість і гуманізм; високий рівень моральної культури; розвинена комунікативна культура.

Професійна етика судді передбачає: неупередженість; збереження таємниці судочинства; витримку в конфліктних ситуаціях; стриманість у висловлюваннях.

5. Психологічна взаємодія судді з учасниками процесу

Суддя — керівник комунікативного процесу в судовій залі. Він встановлює правила спілкування, контролює емоційний фон, сприяє конструктивності. Типові психологічні труднощі:

- агресивна поведінка сторін;
- маніпуляції адвокатів;
- емоційні реакції потерпілих і свідків.

Суддя має вміння *зберігати спокій*, використовувати *вербальні та невербальні засоби впливу*, а також *забезпечувати повагу до гідності кожного учасника*.

6. *Професійна деформація судді*. Тривале перебування у ролі арбітра може викликати: емоційне вигорання; формалізм у сприйнятті справ; цинізм або підозрілість; втрату емпатії.

Профілактика: психологічна саморегуляція (релаксація, відновлення ресурсів); професійні супервізії; розвиток емоційного інтелекту; баланс між роботою і відпочинком.

Ключові поняття: судова діяльність, суддя, пізнавальні процеси, внутрішнє переконання, об'єктивність, професійна етика, комунікація в суді, емоційна стабільність, професійна деформація, моральна культура.

Питання для обговорення

1. Які психологічні процеси визначають ефективність судової діяльності?
2. У чому полягає сутність внутрішнього переконання судді?
3. Які психологічні чинники можуть впливати на об'єктивність рішення?
4. Як уникати професійної деформації в роботі судді?
5. Які морально-психологічні якості є ключовими для судді?

Практичні завдання

1. **Кейс-аналіз “Суддя під тиском”.** Опишіть ситуацію, коли суддя стикається з суспільним або емоційним тиском. Які психологічні механізми допомагають йому залишатись неупередженим?

2. **Рольова вправа “Судове засідання”.** Розподіліть ролі (суддя, прокурор, адвокат, свідок). Мета: відпрацювати етичну та психологічну взаємодію в судовому процесі.

3. **Міні-есе “Моральна відповідальність судді”.** Опишіть, у чому полягає моральна місія судді та як вона реалізується на практиці.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія.* — Харків: Право, 2008. (Розд. 11)

Yurydychna_psykholohiia

2. Бочарова С. П. *Психологічні основи судової діяльності.* — Харків: Університет внутрішніх справ, 2005.

3. Мухіна Г. В. *Юридична психологія.* — Київ: Дакор, 2019.

4. Руль Ю. В., Мар’їнова Т. О. *Персона і професія юриста.* — Київ, 2018.

5. Гаркавець С. О. *Психологія слідчого та судді.* — Харків: Право, 2003.

Тема 9. Психологічні особливості поведінки підсудного, свідка і потерпілого в судовому процесі

Короткий зміст теми

Судовий процес — це не лише юридична, а й **психологічна взаємодія людей**, які перебувають у різних соціально-правових ролях. Поведінка підсудного, свідка та потерпілого в суді визначається їхнім **емоційним станом, мотивацією, життєвим досвідом, характером і соціальним статусом.**

У судовій обстановці всі учасники перебувають під впливом **стресу**, який впливає на точність сприйняття, відтворення інформації, щирість показань і здатність до самоконтролю.

Психологічна компетентність суду й сторін у розумінні цих закономірностей сприяє **об'єктивності правосуддя** й гуманізації процесу.

1. Психологічна характеристика підсудного

Підсудний — це особа, поведінка якої оцінюється судом з позиції правової відповідальності. Його психічний стан у суді часто визначається:

- **страхом, тривогою, відчаєм** (через невизначеність долі);
- **агресією або демонстративністю** (як захисна реакція);
- **соромом, провинною, почуттям несправедливості**.

Типові психологічні механізми захисту: заперечення, проєкція, раціоналізація, знецінення.

Поведінка підсудного залежить від його темпераменту, інтелекту, попереднього досвіду з правоохоронними органами.

Психологічно грамотний суддя має:

- створювати атмосферу справедливості й безпеки;
- уникати тиску чи приниження;
- спостерігати за **невербальною поведінкою** (жести, міміка, інтонація), що часто виражає справжній стан особи.

2. Психологічні особливості поведінки свідка

Свідок — джерело фактичної інформації, але його показання не завжди є точними, адже на них впливають:

- умови **сприйняття події** (освітлення, відстань, стрес);
- **пам'ять і уява** (можливість перекручень, домислів);
- **емоційний стан під час дачі показань** (переляк, хвилювання, сугестія).

Типові психологічні помилки свідків:

- надмірна впевненість у деталях;
- навмисне перебільшення чи замовчування;
- вплив навідних запитань.

Слідчому або судді потрібно підтримувати **доброжичливий тон**, ставити **відкриті, неоцінні запитання**, допомагаючи свідкові зосередитися без тиску.

3. Психологічна характеристика потерпілого

Потерпілі у більшості випадків перебувають у **стані психотравми**, що проявляється:

- емоційною лабільністю (плач, страх, гнів, безсилля);
- зниженням уваги й концентрації;
- “тунельним” сприйняттям подій;
- почуттям беззахисності або агресією до винного.

У роботі з потерпілими важливо:

- виявляти **емпатію, такт, терпіння**;
- не допускати повторного травмування;
- за необхідності залучати **психолога або кризового консультанта**.

Особлива увага — неповнолітнім і потерпілим від насильницьких злочинів: вони потребують **делікатної комунікації, адаптованого опитування, чіткої межі безпеки**.

4. Емоційні та комунікативні фактори судової поведінки

Поведінка всіх учасників судового процесу залежить від:

- **атмосфери в залі суду** (рівень напруги, тону судді, публічності);
- **соціальної підтримки** (присутність рідних, адвоката);
- **комунікативної позиції** (захисна, відкрита, провокативна).

У судовому процесі часто проявляються:

- **ефект домінування** (вплив ролі влади);
- **ефект натовпу** (реакція на присутніх у залі);
- **ефект сугестії** (вплив тону, авторитету, інтонації судді).

Завдання юриста — зберегти **емоційну рівновагу** й створити **атмосферу психологічної безпеки**.

5. Суд як простір психологічного стресу

Судове засідання є **психотравмуючою ситуацією** для всіх учасників.

Типові емоційні реакції:

- підвищене серцебиття, тремтіння, порушення мовлення;
- забування важливих деталей;
- емоційні спалахи або ступор.

Для мінімізації стресу суду варто:

- використовувати **чітку, спокійну ритміку засідання;**
- надавати короткі пояснення щодо процедури;
- створювати передбачуваність і повагу до учасників.

Ключові поняття теми: підсудний, свідок, потерпілий, психологічний стан, емоційна реакція, сугестія, пам'ять, сприйняття, комунікація, стрес, посттравматичний стан, емпатія, психологічна підтримка, несловесна поведінка.

Питання для обговорення

1. Які основні психологічні особливості поведінки підсудного в суді?
2. Які чинники впливають на достовірність показань свідка?
3. Як працювати з потерпілими, щоб уникнути повторної травматизації?
4. Як судова обстановка впливає на емоційні стани учасників?
5. Які методи комунікації забезпечують безпечний психологічний клімат у суді?

Практичні завдання

1. **Ситуаційний аналіз “Свідок у стані стресу”.** Опишіть, як поведінка свідка може змінюватися під впливом емоцій. Запропонуйте прийоми для стабілізації його стану під час допиту.
2. **Рольова вправа “Судове засідання очима психолога”.** Розподіліть ролі: суддя, підсудний, потерпілий, свідок. Мета: показати різницю у психологічних станах кожного учасника, визначити елементи ефективної комунікації.
3. **Міні-есе “Як суд може бути гуманним?”.** Розкрийте, як емоційна культура юриста впливає на справедливість і психологічне благополуччя учасників процесу.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія.* — Харків: Право, 2008. (Розд. 12)

2. Мухіна Г. В. *Юридична психологія*. — Київ: Дакор, 2019.
3. Бочарова С. П. *Психологічні особливості учасників судового процесу*. — Харків: Ун-т внутр. справ, 2006.
4. Руть Ю. В., Мар'їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. — Київ, 2018.
5. Ахтирська Н. М. *Психологічні чинники достовірності показань свідків*. // *Вісник кримінального судочинства*, 2009.

Тема 10. Психологія злочинної діяльності

Короткий зміст теми

Злочинна діяльність — це соціально небезпечна форма поведінки людини, яка суперечить правовим і моральним нормам суспільства. З психологічного погляду вона є **свідомим, цілеспрямованим актом**, що має власні мотиваційні, емоційні й когнітивні механізми.

Психологія злочину вивчає:

- внутрішні причини злочинної поведінки;
- процес формування злочинних намірів;
- психологічні стани під час підготовки, вчинення та приховування злочину;
- особистісні особливості правопорушника.

Пізнання психологічних закономірностей злочину допомагає юристам **розуміти мотиви поведінки**, прогнозувати ризики рецидиву, вибудувати коректну стратегію профілактики та ресоціалізації.

1. Психологічна сутність злочинної поведінки

Злочин — це акт **вибору** між соціально прийнятним і забороненим способом задоволення потреб.

На цей вибір впливають:

- **мотиваційна сфера** (егоїзм, заздрість, помста, страх, потреба влади);
- **соціальне оточення** (криміногенне середовище, девіантні групи);
- **когнітивні установки** (“усі так роблять”, “інакше не вижити”);
- **емоційні чинники** (афект, фрустрація, злість).

Злочинна поведінка може бути **ситуативною** (спровокованою зовнішніми обставинами) або **стійкою** (закріпленою в особистісній структурі).

2. Структура злочинної діяльності

1. **Мотиваційний етап** — виникнення потреби, внутрішнього конфлікту, ухвалення рішення.

2. **Підготовчий етап** — планування дій, оцінка ризиків, формування наміру.

3. **Виконавчий етап** — безпосереднє вчинення злочину; роль афекту, імпульсивності, самоконтролю.

4. **Післязлочинний етап** — спроби виправдання, страх покарання, механізми психологічного захисту.

На кожному етапі активізуються різні психічні процеси — мислення, воля, емоції, пам'ять, уява.

3. Психологічна характеристика особи злочинця

Типові риси злочинців (за результатами кримінально-психологічних досліджень):

- низький рівень самоконтролю;
- імпульсивність, егоцентризм;
- деформована моральна свідомість (“виправдання зла”);
- дефіцит емпатії;
- емоційна холодність або афективність;
- підвищена тривожність або агресивність.

Однак не існує “вродженого злочинця”: злочинна поведінка формується **через поєднання особистісних і соціальних чинників**.

4. Мотивація злочинної поведінки

Мотив — це **внутрішня спонука**, що надає злочинним діям сенсу для суб'єкта.

Розрізняють:

- **корисливі мотиви** (одержання вигоди, грошей, статусу);
- **агресивні мотиви** (помста, ревнощі, заздрість);

- **захисні мотиви** (самозахист, уникнення ганьби, страх втрати влади);
- **альтруїстично-деформовані мотиви** (“зробив на благо”, “захистив честь”).

Знання мотивів дає змогу юристу **правильно інтерпретувати поведінку** підозрюваного та обирати адекватну тактику слідчих дій і покарання.

5. Емоційні стани, що супроводжують злочин

Злочин часто вчиняється у стані:

- **афекту** (раптовий вибух емоцій, звуження свідомості, імпульсивність);
- **фрустрації** (перешкоди у досягненні мети → агресія);
- **страху чи паніки** (спроби уникнути відповідальності).

Розуміння цих станів необхідне для встановлення:

- ступеня усвідомлення дій;
- здатності керувати поведінкою;
- наявності або відсутності пом'якшувальних обставин.

6. Соціально-психологічні умови формування злочинності

Основні чинники:

- **недостатній соціальний контроль;**
- **деструктивне середовище сім'ї** (насильство, байдужість, аморальність);
- **маргінальні групи, кримінальна субкультура;**
- **незайнятність, бідність, почуття несправедливості;**
- **медіа-вплив і девіантні моделі поведінки.**

Попередження злочинності передбачає **психологічну профілактику** — виховання моральної свідомості, розвиток емоційного інтелекту, соціальні програми підтримки.

Ключові поняття теми: злочинна поведінка, мотивація, афект, фрустрація, імпульсивність, самоконтроль, кримінальна субкультура, механізми психологічного захисту, соціальне середовище, ресоціалізація.

Питання для обговорення

1. Які психологічні чинники визначають вибір злочинної поведінки?
2. Як емоційні стани впливають на усвідомлення дій злочинця?

3. У чому полягає різниця між ситуативним і стійким злочином?
4. Як формується мотивація злочину?
5. Які соціально-психологічні умови сприяють девіантності?
6. Які напрями психологічної профілактики злочинності найефективніші?

Практичні завдання

1. **Кейс-аналіз “Злочин в афекті”**. Проаналізуйте опис події, коли особа вчинила злочин у стані сильного емоційного збудження. Визначте, які психологічні процеси вплинули на втрату самоконтролю.
2. **Групова вправа “Мотиви злочину”**. Зіставте різні типи злочинів (економічні, насильницькі, хуліганські) з їх імовірними мотивами. Обговоріть, як ці мотиви можна розпізнати у судово-психологічній експертизі.
3. **Міні-есе “Чи можна перевиховати злочинця?”** Розкрийте психологічні умови можливої ресоціалізації осіб, які відбули покарання.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія*. — Харків: Право, 2008. (Розд. 13 “Психологія злочинної поведінки”)
2. Мухіна Г. В. *Юридична психологія*. — Київ: Дакор, 2019.
3. Бочарова С. П. *Психологічні чинники девіантної поведінки*. — Харків, 2006.
4. Гаркавець С. О. *Психологія злочину і злочинця*. — Харків: Право, 2001.
5. Руть Ю. В., Мар’їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. — Київ, 2018.

Тема 11. Психологія особи злочинця

Короткий зміст теми

Психологія особи злочинця є центральним напрямом юридичної психології, оскільки саме через особистість розкриваються **мотиви, механізми й соціальні умови злочинної поведінки**. Злочинець — це не лише суб’єкт кримінально-правових

відносин, а й **індивідуальність із певною системою цінностей, установок, рис характеру, емоційною сферою та досвідом.**

Психологічний аналіз особи злочинця дає можливість:

- зрозуміти внутрішні причини його поведінки;
- визначити рівень відповідальності й самоконтролю;
- прогнозувати ризик рецидиву;
- розробити ефективні методи ресоціалізації.

1. Поняття “особа злочинця” у психології

Під *особою злочинця* розуміють **сукупність соціально значущих, морально-психологічних і індивідуальних властивостей людини, які детермінують її злочинну поведінку.**

Основу становлять:

- **соціальні характеристики** (походження, освіта, мікросередовище);
- **психологічні риси** (темперамент, характер, емоційна стабільність);
- **моральна свідомість** (ставлення до закону, добра і зла);
- **життєвий досвід** (формування установок і мотивів).

У структурі особи злочинця виокремлюють:

1. **Біологічний рівень** — темперамент, фізіологічні реакції, імпульсивність.
2. **Психологічний рівень** — риси характеру, вольова сфера, мотивація, емоційність.
3. **Соціальний рівень** — цінності, норми, соціальні ролі, оточення.

2. Індивідуально-психологічні риси злочинців

Дослідження свідчать, що злочинцям часто властиві:

- **занижений рівень емпатії;**
- **порушення моральної регуляції;**
- **низький рівень самоконтролю;**
- **агресивність, егоцентризм, злопам’ятність;**
- **емоційна нестійкість або холодність;**
- **деструктивні ціннісні орієнтації (“мета виправдовує засоби”).**

Водночас психологічні типи злочинців різняться залежно від мотивів і соціальних чинників — від ситуативних порушників закону до осіб зі стійкою кримінальною спрямованістю.

3. Класифікація злочинців за психологічними критеріями

Критерій	Тип злочинця	Характеристика
Мотиваційний	Корисливий, агресивний, аморально-егоїстичний	Діє через користь, помсту, владу, байдужість до наслідків
Емоційний стан	Афективний, імпульсивний, холоднокалькульований	Залежно від домінуючих емоцій у момент злочину
Ставлення до норм моралі	Конформний, цинічний, анархічний	Від часткового до повного заперечення соціальних норм
Соціальний досвід	Професійний, рецидивіст, випадковий	Залежить від ступеня кримінальної адаптації
Рівень свідомості	Рефлексивний (усвідомлює мотиви) / Нерефлексивний (діє інстинктивно)	Показує рівень критичності до власних дій

4. Психологічні механізми злочинної поведінки

До основних механізмів належать:

- **раціоналізація** — виправдання злочину (“я не мав вибору”);
- **проєкція** — перенесення провини на інших (“це вони мене змусили”);
- **зміщення** — агресія спрямовується на слабших;
- **заперечення** — відмова визнавати провину;
- **знецінення** — применшення значущості жертви.

Такі захисні механізми зменшують внутрішній конфлікт, але утримують особу у стані психологічної девіації.

5. Соціально-психологічні умови формування особи злочинця

Формування кримінальної особистості зумовлюють:

- **дефіцит позитивного соціального досвіду у дитинстві** (насильство, байдужість, деструктивне виховання);
- **вплив кримінальної субкультури** (цінності “сили”, “влади”, “безкарності”);
- **відчуження від суспільства** (почуття непотрібності, приниження);
- **негативні життєві події** (травми, залежності, ізоляція).

Поступово формується **асоціальна ідентичність** — система уявлень, у якій правопорушення стає нормою.

6. Ресоціалізація злочинців: психологічні аспекти

Ресоціалізація — це процес **відновлення соціально прийнятної поведінки** через переоцінку цінностей, розвиток моральної свідомості та формування нової ідентичності.

Психологічно ефективна ресоціалізація передбачає:

- **мотивацію до змін;**
- **психокорекційну роботу** (індивідуальні консультації, групові тренінги);
- **підтримку у післяпенітенціарний період;**
- **створення позитивного соціального оточення.**

Ключові поняття теми: особистість злочинця, кримінальна спрямованість, девіантна поведінка, моральна свідомість, механізми психологічного захисту, агресивність, самоконтроль, кримінальна субкультура, ресоціалізація, деформація цінностей.

Питання для обговорення

1. Які психологічні риси найчастіше притаманні злочинцям?
2. Як формується кримінальна спрямованість особистості?
3. Які механізми психологічного захисту найхарактерніші для злочинців?
4. Як соціальне середовище впливає на становлення злочинця?
5. Які умови забезпечують успішну ресоціалізацію?

Практичні завдання

1. **Аналітичне завдання “Типи злочинців”.** На основі реальних або літературних прикладів визначте тип злочинця (корисливий, афективний, цинічний тощо). Обґрунтуйте психологічні мотиви його поведінки.
2. **Групова дискусія “Чи можна перевиховати злочинця?”** Аргументуйте свою позицію з позицій психологічної науки та соціальної практики.
3. **Міні-есе “Моральний вибір і кримінальна деформація”.** Опишіть, як руйнується моральна система особистості під впливом кримінального середовища.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія.* — Харків: Право, 2008. (Розд. 14)
2. Гаркавець С. О. *Психологія злочинця.* — Харків: Право, 2001.
3. Мухіна Г. В. *Юридична психологія.* — Київ: Дакор, 2019.
4. Бочарова С. П. *Психологія девіантної поведінки.* — Харків, 2006.
5. Рудь Ю. В., Мар’їнова Т. О. *Персона і професія юриста.* — Київ, 2018.

Тема 12. Основи пенітенціарної психології

Короткий зміст теми

Пенітенціарна психологія (від лат. *poenitentia* — покаєння) — галузь юридичної психології, що досліджує **психологічні закономірності поведінки та розвитку людини в умовах позбавлення волі, а також механізми її ресоціалізації після відбуття покарання.**

Вона вивчає:

- особливості психічних станів і міжособистісних відносин у місцях позбавлення волі;
- вплив ізоляції, режиму, дисципліни, субкультури;
- психологічні умови перевиховання, адаптації, ресоціалізації засуджених;
- професійні якості персоналу пенітенціарних установ.

Знання основ пенітенціарної психології є необхідним для юриста, який працює у сфері кримінального права, пробації, виконання покарань або соціальної реінтеграції осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі.

1. Предмет, завдання та структура пенітенціарної психології

Предмет — психологічні особливості поведінки, свідомості, міжособистісних відносин засуджених і працівників установ виконання покарань.

Основні завдання:

1. Дослідження впливу ізоляції та режиму на психіку людини.
  2. Визначення чинників ресоціалізації та ресоціально-деструктивних явищ.
  3. Психологічне забезпечення ефективності виховної роботи з засудженими.
  4. Профілактика емоційного вигорання працівників пенітенціарної системи.
- Пенітенціарна психологія інтегрує знання з **соціальної, юридичної, клінічної, вікової психології**, а також педагогіки та кримінології.

2. Психологічні особливості особистості засудженого

Умови позбавлення волі зумовлюють глибокі **психічні зміни** в особистості:

- **емоційна напруга**, тривога, відчуття безсилля;
- **зниження самооцінки** або, навпаки, демонстративна агресія;
- **спотворення часової перспективи** (втрата відчуття майбутнього);
- **соціальна фрустрація** (розрив зв'язків, втрата статусу).

Типові риси адаптації до умов ув'язнення:

- **пасивно-покірпа поведінка** — пристосування, уникнення конфліктів;
- **опозиційна поведінка** — протест, агресія, маніпуляції;
- **кримінальна ідентифікація** — засвоєння цінностей субкультури.

Психологічне завдання системи — підтримати **людське “Я” засудженого**, не допустити деградації особистості.

3. Психологічні наслідки ізоляції та режиму

Ізоляція від суспільства викликає:

- **обмеження стимулів**, сенсорну депривацію;
- **монотонність і дефіцит позитивних емоцій**;

- **залежність від адміністративного контролю;**
- **формування тюремної субкультури** як механізму самозахисту.

Режим вимагає постійного самоконтролю, що веде до **пригнічення спонтанності, втрати індивідуальності**, а в окремих випадках — до агресивних або девіантних реакцій.

4. Тюремна субкультура та її психологічний вплив

Тюремна субкультура — це **неформальна система норм, цінностей, ієрархій**, що регулює життя засуджених.. Вона виконує функції: адаптаційну (допомагає вижити в умовах обмежень); регуляційну (визначає поведінку, ролі, статуси); протиставну (формує опозицію до офіційних правил).

З психологічного погляду, субкультура підтримує **почуття належності**, але закріплює **асоціальні установки** — зневагу до закону, культивування сили, підпорядкування слабших.

5. Психологічна робота з засудженими

Психолог у пенітенціарній установі виконує:

- **діагностичну функцію** — вивчення особистості, станів, схильностей;
- **корекційну функцію** — робота з агресією, тривожністю, залежностями;
- **консультативну функцію** — підтримка мотивації до змін;
- **профілактичну функцію** — запобігання суїцидальній поведінці, конфліктам.

Методи: інтерв'ю, тестування, арт-терапія, когнітивно-поведінкові техніки, групові тренінги.

6. Психологічні умови ресоціалізації

Ресоціалізація — процес **відновлення соціальних зв'язків і нормальної самосвідомості** після відбуття покарання. Її успішність визначається:

- наявністю **життєвих цілей** і соціальної підтримки;
- **змінюю ціннісної системи;**
- **професійною реабілітацією;**
- **роботою служб пробації** та психологів.

Важливою умовою є створення **післяпенітенціарного супроводу** — системи допомоги у працевлаштуванні, відновленні стосунків, контролі рецидиву.

7. Психологічні аспекти діяльності персоналу установ виконання покарань

Працівники пенітенціарної системи щодня стикаються з:

- високим рівнем стресу;
- небезпекою емоційного вигорання;
- моральними дилемами між покаранням і гуманністю.

Необхідні професійні якості: стриманість, витримка, емпатія, психологічна грамотність, вміння працювати в конфлікті, навички саморегуляції.

Ключові поняття теми: пенітенціарна психологія, ресоціалізація, ізоляція, субкультура, адаптація, депривація, агресія, суїцидальна поведінка, психологічна корекція, емоційне вигорання, професійна стійкість, пробація.

Питання для обговорення

1. Які психологічні наслідки має ізоляція для особистості засудженого?
2. Як формується тюремна субкультура і як вона впливає на поведінку?
3. Які методи психологічної роботи застосовують у виправних установах?
4. Що таке ресоціалізація і які її етапи?
5. Які риси необхідні працівнику пенітенціарної системи для професійної стійкості?

Практичні завдання

1. **Кейс “Поведінка засудженого в ізоляції”.** Проаналізуйте опис: засуджений у перші тижні після арешту демонструє апатію, безсоння, дратівливість. Визначте стадію адаптації та запропонуйте психологічні заходи підтримки.
2. **Групова вправа “Тюремна субкультура очима психолога”.** Обговоріть позитивні й деструктивні функції субкультури. Складіть перелік стратегій зниження її впливу на ресоціалізацію.
3. **Міні-есе “Людяність за ґратами”.** Розкрийте, як гуманістичний підхід у пенітенціарній практиці допомагає змінювати поведінку засуджених.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія*. — Харків: Право, 2008. (Розд. 15 «Пенітенціарна психологія»)
2. Гаркавець С. О. *Пенітенціарна психологія*. — Харків: Право, 2002.
3. Мухіна Г. В. *Юридична психологія*. — Київ: Дакор, 2019.
4. Бочарова С. П. *Психологічна адаптація засуджених*. — Харків, 2006.
5. Руть Ю. В., Мар'їнова Т. О. *Персона і професія юриста*. — Київ, 2018.

Тема 13. Психологія особи засудженого

Короткий зміст теми

Психологія особи засудженого є складовою пенітенціарної психології, що вивчає зміни у свідомості, мотивації, поведінці та цінностях людини під впливом вироку суду, позбавлення волі та соціальної ізоляції. Засуджений — це особа, яка переживає кризу життєвого шляху, переоцінку цінностей, втрату соціальних зв'язків і статусу, і водночас шукає нові способи пристосування до обмежень.

Знання психологічних особливостей засуджених необхідне для:

- гуманізації виконання покарань;
- розуміння закономірностей адаптації в місцях позбавлення волі;
- розроблення ефективних заходів ресоціалізації та попередження рецидиву.

1. Психологічний стан засудженого після винесення вироку

Вирок суду запускає *гостру кризу* “зламу життєвої перспективи”. Типові реакції: шок, заперечення, протест; страх перед невідомістю, відчуття беззахисності; депресія або агресія; втрата сенсу життя, зниження самооцінки.

У період первинної адаптації (перші тижні після прибуття до колонії) можливі:

- дезорганізація поведінки;
- психосоматичні реакції (безсоння, тривога, головний біль);
- підвищена конфліктність або замкнутість.

Завдання психолога — допомогти людині відновити **внутрішню рівновагу, віру у можливість змін**.

2. Адаптація особи до умов позбавлення волі

Процес адаптації проходить у кілька етапів:

Етап	Психологічні прояви	Поведінкові стратегії
Початкова дезорганізація	Тривога, розгубленість, недовіра	Уникання, ізоляція, протест
Пристосування	Часткове прийняття правил, пошук підтримки	Пасивність або компроміс
Ідентифікація з середовищем	Прийняття тюремної субкультури	Засвоєння її норм, рольове підпорядкування
Вибіркова адаптація	Вибір між “системою” і особистісним шляхом	Орієнтація на ресоціалізацію

Тип адаптації залежить від особистісної зрілості, попереднього життєвого досвіду, сили волі та соціальної підтримки.

3. Психологічні типи засуджених

Тип	Основна характеристика	Поведінкові риси
Покірний (приспосувальний)	Пасивно приймає режим, уникає конфліктів	Прагне “невисовуватись”
Опозиційний (протестний)	Відкрито чинить спротив адміністрації	Агресивність, провокаційність
Кримінально-ідентифікований	Орієнтований на норми субкультури	Маніпуляції, авторитарність
Рефлексивно-самокритичний	Усвідомлює провину, прагне змін	Співпраця з психологом, позитивна динаміка
Деадаптований (ізольований)	Не вписується в систему взаємин	Замкнутість, депресивність, ризик суїциду

4. Психічні стани засуджених

- **Апатія й безнадія** — зниження енергії, байдужість, емоційна спустошеність.
- **Тривога й страх** — очікування покарання, агресії, ізоляції.
- **Агресія й ворожість** — реакція на приниження, втрату контролю.
- **Почуття провини та сорому** — може стати мотивом до самовдосконалення.
- **Фрустрація** — блокування потреб → виникнення деструктивних форм

поведінки.

Ці стани є природними етапами **психологічного пристосування до втрати свободи**.

5. Соціально-психологічні відносини серед засуджених

Соціальне середовище місць позбавлення волі має **чітку ієрархічну структуру**, що впливає на самосприйняття та поведінку:

- існує **неформальна стратифікація** (“лідери”, “наближені”, “ізольовані”);
- діють **негласні норми честі й підпорядкування**;
- формується **залежність від групового схвалення**.

Внаслідок цього:

- особа втрачає індивідуальність;
- розвивається **конформізм** або **агресивна самозахистна позиція**;
- слабшає довіра до офіційних інституцій.

6. Шляхи психологічної підтримки та ресоціалізації засуджених

Психологічна робота спрямована на: стабілізацію емоційного стану; формування внутрішньої мотивації до змін; розвиток навичок саморегуляції та комунікації; підтримку позитивної самооцінки; відновлення соціальної ідентичності.

Ефективні методи: індивідуальні консультації; групові тренінги з управління емоціями; когнітивно-поведінкова терапія; арт-терапія, трудотерапія, психоедукація.

7. Роль психолога у виправній установі

Психолог виступає **посередником між системою покарання і особистістю**, виконує функції:

- **діагностичну** (оцінка психічного стану, ризиків девіацій);

- **корекційну** (зниження тривожності, агресії);
- **виховну** (формування відповідальності, емпатії);
- **профілактичну** (запобігання суїциду, рецидиву).

Ключові професійні принципи — **повага до особистості, конфіденційність, безоцінність, гуманізм.**

Ключові поняття теми: засуджений, адаптація, ресоціалізація, тюремна субкультура, психологічний стан, агресія, апатія, фрустрація, конформізм, рефлексія, психологічна підтримка, гуманізація покарання.

Питання для обговорення

1. Які основні етапи психологічної адаптації засудженого?
2. Які типи поведінки найчастіше спостерігаються серед засуджених?
3. Як проявляються фрустрація та агресія в умовах позбавлення волі?
4. У чому полягає гуманістичний підхід до засудженого?
5. Які принципи роботи психолога в установах виконання покарань?

Практичні завдання

1. **Ситуаційне завдання “Перші дні після вироку”.** Опишіть, які емоційні реакції може переживати засуджений у перші дні після оголошення вироку. Розробіть рекомендації психологічної підтримки.
2. **Рольова вправа “Діалог із психологом колонії”.** Один студент грає роль засудженого, інший — психолога. Завдання: продемонструвати елементи емпатійного слухання, виявлення мотивів до змін.
3. **Міні-есе “Свобода всередині людини”.** Розкрийте, як зберегти гідність і здатність до розвитку навіть у неволі.

Рекомендована література

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія.* — Харків: Право, 2008. (Розд. 16 “Психологія засудженого”)
2. Гаркавець С. О. *Психологія особи засудженого.* — Харків: Право, 2003.

3. Мухіна Г. В. *Юридична психологія*. — Київ: Дакор, 2019.
4. Бочарова С. П. *Психологічна адаптація засуджених*. — Харків, 2006.
5. Мар'їнова Т. О. *Психологічні основи ресоціалізації злочинців*. — Київ, 2017.

ДОДАТКИ

1. Питання до підсумкового контролю (заліку)

1. Предмет, завдання і структура юридичної психології.
2. Зв'язок юридичної психології з іншими науками.
3. Психологічна структура професійної діяльності юриста.
4. Психологічні особливості спілкування юриста з клієнтом.
5. Емоційно-вольові якості юриста та їх розвиток.
6. Психологічні механізми формування професійної компетентності.
7. Види та структура слідчої (судової) діяльності.
8. Психологічні особливості процесуального мислення.
9. Психологія учасників розслідування злочинів.
10. Судово-психологічна експертиза: сутність, завдання, методи.
11. Психологічні основи судової діяльності.
12. Психологічні особливості поведінки підсудного, свідка і потерпілого.
13. Психологія злочинної діяльності.
14. Психологічна характеристика особи злочинця.
15. Психологія потерпілого у кримінальному процесі.
16. Основи пенітенціарної психології.
17. Психологічні особливості особи засудженого.
18. Психологічна профілактика правопорушень і злочинності.
19. Психологія юридичної праці.
20. Гуманістичний підхід у правозастосовній діяльності.

2. Завдання для самостійної роботи студентів

1. Опрацювати базові поняття юридичної психології, підготувати короткі тези за кожною темою курсу.
2. Проаналізувати одну судову справу (за матеріалами відкритих джерел) з точки зору психологічних особливостей поведінки учасників процесу.
3. Скласти характеристику професійно важливих якостей юриста.
4. Підготувати есе на тему: *«Роль емпатії та емоційного інтелекту в юридичній практиці»*.
5. Проаналізувати психологічну складову одного типу злочинів (насильницькі, економічні, афективні).
6. Визначити основні стадії адаптації засудженого до умов позбавлення волі.
7. Скласти перелік етичних правил і психологічних вимог до юриста.
8. Розробити міні-програму тренінгу “Комунікативна компетентність юриста”.
9. Провести самоаналіз власних рис, важливих для майбутньої професії.
10. Створити інфографіку або презентацію “Юридична психологія в моїй майбутній професії”.

3. Орієнтовні теми рефератів, доповідей та презентацій

1. Психологія професійного спілкування юриста.
2. Стрес і саморегуляція в юридичній діяльності.
3. Механізми психологічного впливу у судовому процесі.
4. Емоційна культура юриста.
5. Психологічна характеристика слідчого.
6. Судово-психологічна експертиза: структура та принципи.
7. Афект як психологічний стан у кримінальному праві.
8. Психологічна профілактика правопорушень серед молоді.
9. Девіантна та делінквентна поведінка: психологічні аспекти.
10. Формування правосвідомості та моральної відповідальності особистості.
11. Психологія потерпілого: посттравматичні реакції та підтримка.

12. Ресоціалізація засуджених: сучасні підходи.
13. Психологія кримінальної субкультури.
14. Професійне вигорання працівників пенітенціарної системи.
15. Гуманізація виконання покарань: психологічний вимір.
16. Психологічна підтримка ветеранів війни як частина юридичної практики (для міждисциплінарного розширення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. **Коновалова В. О., Шепітько В. Ю.** *Юридична психологія.* — Харків: Право, 2008. — 352 с.
2. **Мухіна Г. В.** *Юридична психологія.* — Київ: Дакор, 2019. — 316 с.
3. **Гаркавець С. О.** *Психологія злочину і злочинця.* — Харків: Право, 2001. — 284 с.
4. **Бочарова С. П.** *Психологічна адаптація засуджених.* — Харків: Ун-т внутр. справ, 2006. — 178 с.
5. **Руль Ю. В., Мар'їнова Т. О.** *Персона і професія юриста: психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівця.* — Київ: Вид-во КНУ, 2018. — 232 с.
6. **Ахтирська Н. М.** Психологічні чинники достовірності показань свідків. // *Вісник кримінального судочинства.* — 2009. — № 2. — С. 47–54.
7. **Мар'їнова Т. О.** *Психологічні основи ресоціалізації злочинців.* — Київ: Вид-во НАВС, 2017. — 204 с.
8. **Кравець Л. В.** *Юридична деонтологія та професійна етика юриста.* — Київ: Центр учбової літератури, 2016. — 192 с.
9. **Фурман А. В.** *Психологія спілкування та конфлікту.* — Тернопіль: Астон, 2015. — 256 с.
10. **Яхієв І. М.** *Психологічна готовність юриста до професійної діяльності.* — Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. — 210 с.
11. **Бех І. Д.** *Особистість на шляху до духовних цінностей.* — Київ: Либідь, 2015. — 368 с.

12. **Зязюн І. А.** *Філософія педагогічної дії.* — Черкаси: Вид. ЧНУ, 2008. — 278 с.
13. **Кремень В. Г.** *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі.* — Київ: Грамота, 2011. — 368 с.
14. **Байдюк В. М.** *Психологія девіантної поведінки.* — Львів: Світ, 2018. — 220 с.
15. **Калюжна Т. М.** *Психологія професійної діяльності юриста.* — Одеса: Юридична література, 2021. — 242 с.
16. **Савчин М. В.** *Психологія особистості: сучасні підходи.* — Івано-Франківськ: Плай, 2017. — 312 с.
17. **Романовська Д. Д.** *Емоційна культура фахівця соціономічної сфери.* — Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2019. — 188 с.
18. **Леся Мельник.** *Психологія девіантності: навчальний посібник.* — Київ: Кондор, 2022. — 210 с.
19. **Рогачова Л. П.** *Юридична психологія: практикум.* — Львів: Новий світ, 2016. — 180 с.
20. **Байдюк Т. В.** *Психологічні особливості формування професійної ідентичності юриста.* — Ужгород: Поліграфцентр, 2020. — 156 с.
21. **Carl Rogers.** *Становлення особистості. Погляд на психотерапію.* — Київ: Port-Royal, 2008. — 312 с.
22. **Erich Fromm.** *Людина для себе.* — Київ: Юніверс, 2010. — 224 с.
23. **Bandura, A.** *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory.* — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.
24. **Figley, C. R.** *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized.* — New York: Brunner/Mazel, 1995.
25. **Bride, B. E.** (2007). *Prevalence of Secondary Traumatic Stress among Social Workers.* *Social Work*, 52(1), 63–70.
26. **Leshem, A., Rozenzweig, S., & Solomon, Z.** (2023). *Post-traumatic stress in war veterans and secondary traumatic stress among their parents.* *European Journal of Psychotraumatology*, 14(2), 2235983.

27. **Shkoliar, N., & Tsylyk, H.** (2023). *Social support and reintegration of war veterans and their families in Ukraine. Social Work and Education, 10(2), 115–129.*

Нормативно-правові акти

28. Конституція України (прийнята 28 червня 1996 року).
29. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями).
30. Закон України *Про психологічну службу у системі освіти України* (2018).
31. Закон України *Про пробацію* (2015).
32. Закон України *Про освіту* (2017).
33. Закон України *Про вищу освіту* (2014, зі змінами).
34. Верховна Рада України. *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту* (Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ).
35. Наказ МОН України від 23.07.2019 № 1032 *Про затвердження типових освітніх програм для підготовки фахівців юридичного напрямку.*

Укладач: Аксьонова Катерина Володимирівна,
практичний психолог, викладач гуманітарних дисциплін
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж».

Київ – 2025